

DRAGAN DAMJANOVIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI
HR - 10000 ZAGREB, IVANA LUCIĆA 3

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK 72.011:72.035 (497.5 PLAŠKI) GRAHOR, JANKO NIKOLA "1857"

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.04 - RAZVOJ ARHITEKTURE I URBANIZMA
I OBNOVA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

HUMANISTIČKE ZNANOSTI / ZNANOST O UMJETNOSTI
6.05.01 - POVIJEST UMJETNOSTI

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 12. 02. 2004. / 16. 03. 2004.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF ART HISTORY
HR - 10000 ZAGREB, IVANA LUCIĆA 3

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UDC 72.011:72.035 (497.5 PLAŠKI) GRAHOR, JANKO NIKOLA "1857"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.04 - DEVELOPMENT OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
AND RESTORATION OF THE BUILT HERITAGE

HUMANITIES / SCIENCE OF ART
6.05.01 - ART HISTORY

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 12. 02. 2004. / 16. 03. 2004.

**NACRTI JANKA NIKOLE GRAHORA ZA PREOBLIKOVANJE
PROČELJA EPISKOPALNOGA DVORA U PLAŠKOM****DRAWINGS BY JANKO NIKOLA GRAHOR FOR REDESIGN
OF THE EPISCOPAL PALACE FRONT IN PLAŠKI**

ARHITEKTURA ROMANTIZMA
EPISKOPALNI DVOR
GRAHOR, JANKO NIKOLA
PLAŠKI
RANI HISTORICIZAM

ARCHITECTURE IN ROMANTICISM
EPISCOPAL PALACE
GRAHOR, JANKO NIKOLA
PLAŠKI
EARLY HISTORICISM

Članak se bavi dvjema varijantama nacрта Janka Grahora za preoblikovanje pročelja episkopalnoga dvora u Plaškome, nastaloga 1857. godine. Ti planovi predstavljaju najranija poznata djela arhitekta Grahora i istodobno jedne od najranijih primjera romantičarskog historicizma u hrvatskoj arhitekturi uopće.

This article presents two versions of drawings from 1857 by Janko Grahor for redesign of the episcopal palace front in Plaški. These plans are the earliest known works by the architect Grahor and at the same time some of the earliest examples of Romantic historicism in Croatian architecture.

UVOD

INTRODUCTION

Episkopalni kompleks u Plaskom hrvatska je povijest umjetnosti gotovo u potpunosti zanemarila iako je riječ o izuzetno zanimljivom i složenom arhitektonskom sklopu nastalom u razdoblju od sredine 18. do sredine 20. stoljeća, i to na prostoru gorskoga dijela Hrvatske koji ionako ne obiluje spomenicima zbog posljedica mnogobrojnih ratnih sukoba koji su svoje najdublje ožiljke ostavili upravo u ovome kraju. Razloge zanemarenosti toga kompleksa valja možda potražiti i u njegovu nečjelovitom današnjem stanju. Kraj Drugoga svjetskog rata crkva i dvor dočekali su oštećeni, ali obnovljivi. Nažalost, iz zasad još neutvrđenih razloga zgrada je dvora porušena početkom sedamdesetih godina, dok crkva i danas stoji djelomično urušena krova, izložena konstantnom raspadanju.

Plaski dobiva istaknuto mjesto u povijesti Like i gorske Hrvatske početkom 18. stoljeća, i to upravo konačnim smještajem sjedišta pravoslavne episkopije¹ u njemu, nakon nekoliko desetljeća stalnih preseljavanja te institucije. Najprije su plašćanski vladike, do sredine 18. stoljeća, bili nadležni za pravoslavne Karlovačkoga generalata, a potom, nakon što je ukinuta Kostajnička episkopija, i za područje Banovine i Korduna. Prvobitno su i dvor i crkva bili drveni, da bi sredinom 18. stoljeća počelo njihovo mijenjanje zidanim objektima. Najprije je sagrađena nova velika episkopalna crkva za episkopa Danila Jaksića (1755.-1763.), a dva desetljeća poslije i novi dvor (1782.-1783.), projekt tada jednoga od najznačajnijih arhitekata na tlu Vojne krajine, karlovačkoga *Mauermeistera* Josipa

Stillera, graditelja pravoslavne crkve svetoga Nikole u Karlovcu. Prvotno zamišljen kao jednokatni objekt sa zidanim prizemljem i drvenim katom, na kraju je – zahvaljujući novčanoj dotaciji tadašnjega episkopa Petra Petrovića – odlučeno da obje etaže objekta budu zidane.² Stillеров dvor pokazuje sve odlike uobičajenoga krajiskog javnog objekta potkraj 18. stoljeća, s prevladavajućim elementima klasicizma i s vrlo jednostavnom raščlambom koja se sastojala od rustike u prizemlju i jednostavnih istaknutih natprozornika na katu.³

U razdoblju koje slijedi plašćanski su vladike vrlo brzo počeli taj skromni objekt doživljavati nedostojnim svoga položaja pa su ga nastojali ili proširiti ili konačno preseliti sjedište episkopije iz udaljenoga i zabačenoga Plaskoga u Karlovac. Možda bi bilo dobro iznijeti razlog zašto su upravo u to mjestasce nedaleko od Plitvičkih jezera gornjokarlovački episkopi smjestili svoje središte. Odgovor treba potražiti u doba kada je Plaški odabran za središte, dakle u 20-im godinama 18. stoljeća, kada se njegov zabačeni položaj, točno u sredini između dva velika područja gusto naseljena pravoslavnim stanovništvom (istočne Like s južne, te Korduna i Banije sa sjeverne strane), cinio idealno zaštićenim u doba kada su pritisci za unijom s Katoličkom crkvom bili konstantni i upravo u tim najzapadnijim dijelovima Hrvatske najintenzivniji. No, vrlo brzo, osobito nakon Josipova edikta o toleranciji, ovakav položaj središta eparhije gubi na značenju, buduci da težnja za stvaranje unije sve više jenjava i zaštitna uloga mjesta više nije važna. Dapače, zabačeni položaj Plaskoga zapravo otežava djelovanje, pa se rađaju ideje o premještanju središta episkopije u Karlovac, koji se čini gotovo idealnim za ulogu episkopskog središta – kao važno političko i gospodarsko središte na važnoj prometnici Hrvatske iako na rubu područja koje pokriva episkopija. Pokušaji započinju još za episkopa Genadija Dimovića početkom 90-ih godina 18. stoljeća,⁴ a nastavljaju se za Mojsija Mijokovića u prvim desetljećima 19. stoljeća. Zbog nesigurnosti i gospodarske krize izazvane napoleonskim ratovima, sredstva za premještanje dvora i podizanje nove reprezentativne zgrade u Karlovcu nikako se nisu mogla namaknuti. Privremeno se za episkopa – pjesnika i književnika Lukijana Mušickog (1824.-1838.), ideja preseljenja u Karlovac krajem dvadesetih godina nakratko realizira, no rješenje je provizorno – Mušicki stanuje u privatnoj kući koju nije stigao otkupiti do smrti. Do toga preselje-

¹ Episkopija nosi naziv Gornjokarlovačka, po Karlovcu kao sjedištu generalata kojega je teritorij ova crkvena pokrajina obuhvatila. Pridjev Gornji dolazi od potrebe razlikovanja Karlovca s Karlovcima u Srijemu, gdje se tada nalazilo sjedište mitropolije.

² HDA, fond 675, PGEP, kutija 7, 1782.-1783.

³ CVITANOVIC, 1974: 135

⁴ HDA, fond 675, PGEP, knjiga 1, registar 1740.-1798., dok. 686, 688

nja dolazi uglavnom ne zbog praktičnih, već iz privatnih razloga – sukoba s plašćanskim stanovništvom i lokalnim svećenstvom.⁵ Ipak, njegovo je kratko episkopovanje u Plaškom u drugoj polovici dvadesetih donijelo jedinu veću realiziranu intervenciju na objektu od njegove izgradnje krajem 18. stoljeca. Riječ je o dogradnji raskošnoga barokno-klasicističkog balkona iznad glavnoga portala zgrade. I nasljednik Mušickoga, Eugen Jovanović pokušava preseliti središte episkopije u Karlovac te ponovno uspijeva tu namjeru nakratko realizirati, no kako u međuvremenu dolazi 1848./49. godina – rat i revolucija – sredstva potrebna za preseljenje odnosno, točnije rečeno, za izgradnju novoga dvora nisu se nikako mogla namaknuti. Budući da je i Jovanović stanovao u Karlovcu u privatnoj kući i da je, poput Mušickoga, nakon smrti taj objekt ostao njegovim potomcima, a ne crkvi, tadašnji srpski patrijarh Josif Rajajić, inače i sam podrijetlom iz Gornjokarlovačke episkopije, donosi konačnu odluku o Plaškome kao središtu episkopije.⁶

Četvrtstoljetno seljakanje episkopije i boravak vladika u Karlovcu doveo je dvor u Plaškome u vrlo teško materijalno stanje. Obnova je bila hitno potrebna, za što se zauzeo novi administrator episkopije i budući episkop Stevan Kaćanski, nastojeći namaknuti sredstva za taj pothvat iz Srijemskih Karlovaca i Zagreba. Ističući manjkavosti dvora, Kaćanski iznosi niz interesantnih podataka o objektu, spominjući da je, doduše, građen od čvrstog materijala, ali da na pročelju uopće nema rasclambe (štukature, kako se kaže u izvoru), već samo balkon, da nijedna soba nije nadsvođena, te da se i krov na južnoj strani urušio.⁷ Naravno, izvore što nam govore o stanju zgrade prije adaptacije ne treba uzeti u potpunosti zdravo za gotovo, budući da se stvarno loše stanje objekta preuveličavalo kako bi se namaknula što veća sredstva iz Zagreba ili Beča. Tako u pismu iz 1852. Kaćanski⁸ doslovno kaže: *"Es liegt demnach in mei-*

*nem Interesse, das Gebäude in Plašky so schlecht zu schildern, als es möglich ist."*⁹ Zanimljivo je spomenuti da je prva inicijativa za početak obnove dvora došla od strane bana Jelčića početkom pedesetih godina. Sredinom lipnja 1851. godine uputio je dopis na Plašćanski konzistorij da se konačno učini nešto za popravak zgrade dvora.¹⁰ Ovo banovo zauzimanje valja promatrati u kontekstu njegovih osobnih veza s već spomenutim tadašnjim gornjokarlovčkim episkopom Jovanovićem, ali i vezama s patrijarhom Rajajićem, koji ga je 1848. i instalirao, u odsutnosti zagrebačkog biskupa, u položaj bana.

Kao potvrda inače neuspjelog pokušaja da se ta obnova realizira ostala su nam dva dragocjena nacrtarhitekta Janka N. Grahora¹¹ iz samoga početka njegove arhitektonske djelatnosti, iz 1857., s dvije varijante za preoblikovanje pročelja objekta, koja su sačuvana u ostavštini Radoslava Grujica u Muzeju Srpske pravoslavne crkve u Beogradu, u omanjem dosjeu sa spisima koji se odnose na episkopa Sergija Kaćanskoga.¹² U projektu su dvije verzije izmjene pročelja dvora koje je napravio zagrebački arhitekt Janko N. Grahor u Građevinskoj direkciji Centralne uprave Vojne krajine, kako sam natpis na njemu kaže, 02. rujna 1857. Tako rani datum nastanka toga plana postavlja ga na istaknuto mjesto – kako povijesti arhitekture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, tako i opusa arhitekta Grahora. Naime, dosad nije bilo poznato nijedno njegovo djelo nastalo prije 1858., kada je u travnju dobio građevinsku dozvolu za izgradnju kuće Alojza Hama na uglu Tesline 1 i Zrinjeva br. 20 u Zagrebu.¹³ Upravo je rad u krajinskoj Građevinskoj direkciji i doveo do preseljenja toga arhitekta iz Nove Gradiške¹⁴ – gdje je dotad radio za isti ured na lokalnoj razini – u Zagreb, no dosad nije bilo poznato nijedno njegovo djelo načinjeno za rada u toj instituciji. U razdoblju do 1869. i stvaranja zajedničkoga građevinskog poduzetništva s Kleinom dosad su bila poznata samo dva projekta – već spomenuta kuća Alojza Hama i kanonička kurija na Kaptolu 12,¹⁵ pa to te dvije varijante za pročelje dvora u Plaškom čini još važnijim unutar arhitektova opusa. Ukoliko pak planove za adaptaciju fasade dvora smjestimo u kontekst situacije u zagrebačkoj arhitekturi u tome trenutku,¹⁶ ponovno nas mora začuditi tako rani datum oblikovno u osnovi čisto ranohistoricističkih odnosno romantičarskih elemenata rasclambe. U trenutku kada Grahor radi te nacрте tek je nekoliko romantičarskih arhitektonskih objekata u kontinentalnoj Hrvatskoj u postupku podizanja. Relativno dosta ranija samo je Kleinova župna crkva u Molvama u Varaždinskome generalatu, koja se gradi od 1855. godine,¹⁷ dvorac u Trakoscanu i nekoliko drugih manjih objekata. A ako se promatra stambena i javna arhitektura toga doba, tada Grahorovi planovi pokazuju još veću aktualnost. Naime, do 1857., kada se počela graditi bolnica (danas rektorat Sveučilišta), u Zagrebu nije podignuta nijedna zgrada s tako čistim oblikovnim rječnikom romantizma

SL. 1. DVOR I CRKVA U PLAŠKOM OKO 1915.
FIG. 1 PALACE AND CHURCH IN PLAŠKI AROUND 1915

SL. 2. DVOR U PLAŠKOME 60-IH GODINA 20. STOLJEĆA
FIG. 2 PALACE IN PLAŠKI IN 1960'S

SL. 3. DVOR I CRKVA U PLAŠKOME 60-IH GODINA 20. STOLJEĆA
FIG. 3 PALACE AND CHURCH IN PLAŠKI IN 1960'S

5 RADEKA, 1975: 173

6 HDA, fond 675, PGEP, knjiga 15, eksibit s registrom, 1851./52., spis 331

7 Isto.

8 Ne stoji na koga je pismo namijenjeno, no po svoj je prilici riječ o patrijarhu Rajajiću.

9 „U mom je interesu opisati zgradu u Plaškom tako lošom koliko je to god moguće.“ Muzej SPC-e, ostavština R. Grujica, dokumenti i arhivalije VII., br. 1291.

10 HDA, fond 675, PGEP, knjiga 15, eksibit s registrom, 1851./52., spis 331

11 Nacrti se danas nalaze u zbirci dokumenata ostavštine R. Grujica u Muzeju SPC u Beogradu.

12 Muzej SPC-a, ostavština R. Grujica, dokumenti i arhivalije VII., br. 1218.

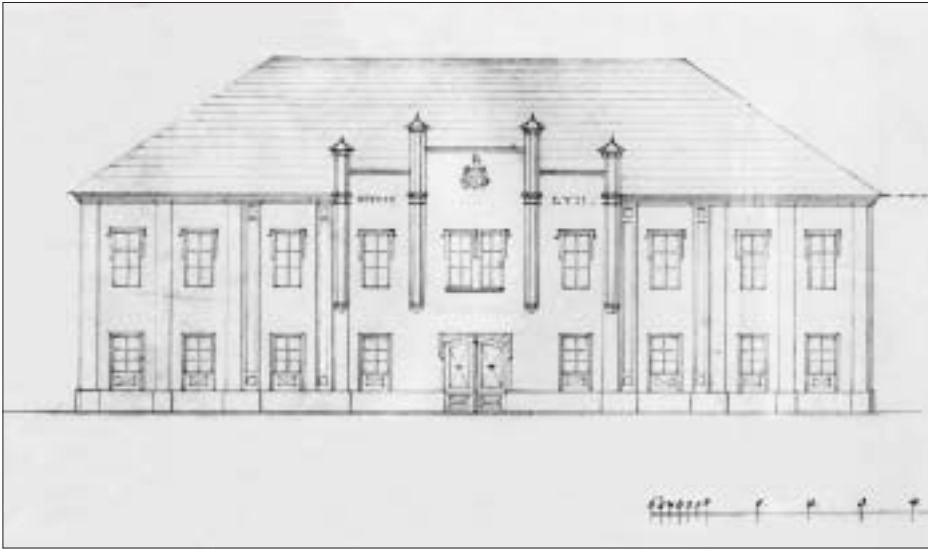
13 MAROVIĆ, 1968: 103

14 MAROVIĆ, 1968: 16

15 MAROVIĆ, 1968: 39

16 Jer čini se da je to jedini opravdani kontekst, s obzirom na to odakle su planovi izniknuli, a uspostavljati neke šire kontekste ne bi imalo pretjeranoga smisla.

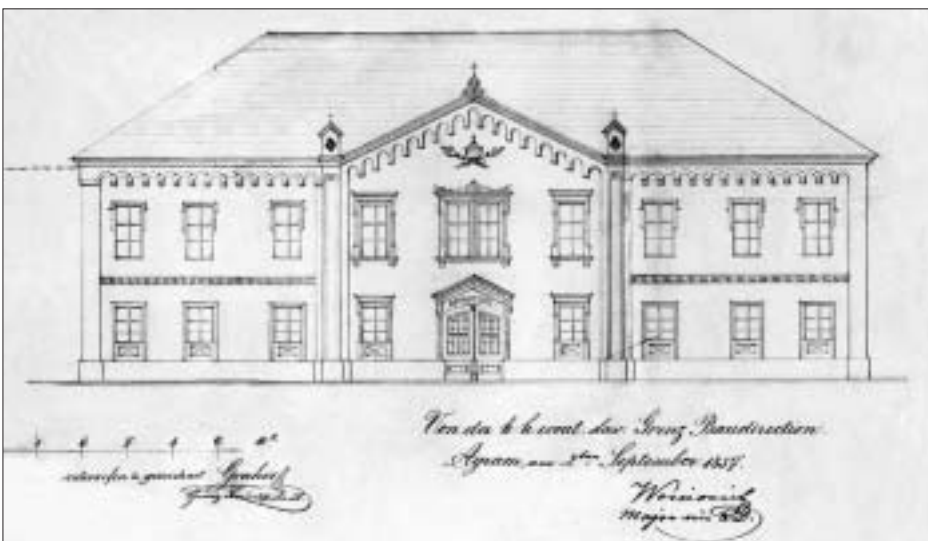
17 MARUŠEVSKI, 1993: 107

SL. 4. PRVA VARIJANTA JANKA N. GRAHORA ZA IZMJENU PROČELJA DVORA IZ 1857.
FIG. 4 FIRST REDESIGN OF THE PALACE FRONT BY JANKO N. GRAHOR FROM 1857

u njegovoj *Rundbogenstil*-varijanti,¹⁸ pa i projekt za taj prvi objekt nije proizašao iz naše sredine, već je došao od bečkog arhitekta Ludwiga Zettla,¹⁹ što taj Grahorov plan čini još zanimljivijim i vrijednijim. Kako je već spomenuto, Grahor je predložio dvije varijante za izmjenu pročelja dvora. I jedan i drugi oblikovno su izraziti primjeri stila obloga luka (*Rundbogenstila*), odnosno arhitekture srednjoeuropskog romantizma. Međusobno se bitno razlikuju, gotovo ujediniujući sav oblikovni repertoar hrvatske arhitekture romantizma kakav će se manifestirati na brojnim primjerima u Zagrebu i izvan njega, dominirajući gotovo cijelo desetljeće nakon nastanka toga Grahorova djela. Tripartitnost pročelja povezuje obje varijante plana. Fasada objekta s devet prozorskih osi podijeljena je u oba slučaja na tri jednako široka segmenta, s uzdignutim središnjim dijelom pročelja, što predstavlja široko raširenu koncepciju organizacije

SL. 5. DRUGA VARIJANTA JANKA N. GRAHORA ZA IZMJENU PROČELJA DVORA IZ 1857.
FIG. 5 SECOND REDESIGN OF THE PALACE FRONT BY JANKO N. GRAHOR FROM 1857

pročelja toga doba, kako se može vidjeti na brojnim zagrebačkim primjerima – od Kanoničke kurije (Kaptol 12 iz 1860., sl. 6) samoga Grahora, preko Kleinova remek-djela Hotela „K caru austrijanske“ (Zagreb, Ilica 4) do već spomenute zgrade današnjega rektorata Sveučilišta. Tripartitnost je bila tako snažno raširena da se katkada pojavljuje i na vrlo malim objektima poput Kleinove kuće Bannwitz u Jurisicevoj 2 (pregrađena 1861.).²⁰

Prva varijanta pročelja²¹ (sl. 4) raščlanjena je s nešto manje dekorativnih elemenata nego druga (sl. 5). Osnovu raščlambe čine plitki pilastri, jednostavni i bez dekoracije na rubovima pročelja, a raščlanjeni u središnjim dijelovima. Raščlamba pilastara središnjega dijela fasade asocira prilično na nešto kasniju pregradnju kuće Andrije Majcena od Michaela Strohmayera²² u Ilici 42 u Zagrebu iz 1858.²³ i zanimljiva nam je ilustracija nevjerojatno bliskih oblikovnih elemenata u arhitekturi dvaju različitih majstora u to doba. U oba slučaja središnji dio pilastara zauzima uleknuce u obliku duge kasete i u oba slučaja susrećemo na vrhu pilastara kvadratičnu kasetu s neogotičkim četverolistom. Prozorski parapeti prizemlja dvora u Plaškome, s motivom dvaju dijagonala koje se sijeku, podsjećaju na raščlambu središnjega dijela pilastara Strohmayerova prije spomenutog objekta. Prozori prvoga kata raščlanjeni su u gornjem dijelu gotovo obveznim motivom u arhitekturi romantizma – tankim natprozornikom kružnog presjeka koji obrubljuje prozor na gornjemu rubu, spuštajući se na strane prozora samo desetinu visine i završavajući u obliku slova L. Taj je motiv osobito čest, kako kod Grahora (kurija na Kaptolu 12²⁴), tako i kod Kleina (Ilica 19 iz 1864.).²⁵

Budući da to pročelje nije realizirano, Grahor ga je ponovno primijenio u uvelike sličnom planu za Kaptolsku kuriju (Kaptol 12) tri godine kasnije. Paralele su brojne, od velikih ulaznih vrata nadsvođenih segmentnim lukom, preko načina obrublivanja prozora prizemlja i prvoga

¹⁸ MARUŠEVSKI, 1993: 109. Godinu dana starija je neogotička vojna zgrada u Vlaskoj 87.

¹⁹ MARUŠEVSKI, 1993: 110

²⁰ *** 2000: 494

²¹ Oznake prvi odnosno drugi nacrt koriste se proizvoljno radi lakšega strukturiranja opisa jer na originalnome nacrtu varijante nisu označene brojevima, tako da sam ih u smjeru čitanja slijeva nadesno proizvoljno nazvao prvim odnosno drugim nacrtom.

²² Valja napomenuti da su Strohmayer i Grahor bili u poslovnim kontaktima, kako potvrđuje slučaj podizanja kuće Aloja Hama godinu dana kasnije, koju projektira Grahor, a izvodi Strohmayer (MAROEVIĆ, 1968: 103), pa se oblikovna bliskost njihove arhitekture može protumačiti tim poslovnim vezama.

²³ DOBRONIĆ, 1962: 16

²⁴ MAROEVIĆ, 1968: 105

²⁵ DOBRONIĆ, 1962: 49

kata do istaknutih poligonalnih polustupova, koji u slučaju Kaptolske kurije raščlanjuju cijelo pročelje, a na dvoru u Plaškome samo njegov središnji dio. Kako je već prije istaknuto, središnji dio pročelja vertikalno je naglašen stepeničastim izdizanjem zidne plohe. Prijelaze s jedne visine zida na drugu Grahor rješava postavljanjem pilastara koji izlaze iz konzola u visini poda prvoga kata i završavaju tipičnim romantičarskim poligonalnim fijalama. To je omiljen i nevjerojatno široko raširen motiv koji nas ponovno dovodi do Kleina (mada se javlja posvuda po Monarhiji), i to ovaj put do njegova rješenja pročelja crkve u Molvama ili još sličnijeg rješenja na pročelju Gradske realke na Strossmayerovu šetalištu u Zagrebu (1864., danas Geofizički zavod, sl. 7),²⁶ koje se jednako stepeničasto uzdiže prema središtu, s jednako tako naglašavanjem vertikalizma putem poligonalnih fijala sa stožastom kapicom. Podrijetlo je tih fijala, kako je poznato, u Foersterovoj i Hansenovoj arhitekturi koja ih preuzima iz orijentalnoga graditeljstva – kako se to jasno vidi i na Grahorovu primjeru u lukovićastom oblikovanju konzola. Na bočnim stranama središnjega dijela pročelja Grahor smješta dataciju adaptacije objekta, a na središnje, najviše polje, episkopski grb. Velika ulazna vrata uokviruje pravokutnim okvirom te dobivenu površinu između okvira i ruba vrata raščlanjuje motivom voluta.

Sličnosti prve i druge varijante već su spomenute pa ih nema potrebe ponavljati. Zasigurno je da je druga varijanta još zanimljivija jer pokazuje veliku sličnost sa zgradom današnjega rektorata Sveučilišta na Trgu maršala Tita u Zagrebu (sl. 8). Ukoliko je izgradnja toga objekta počela 1857.,²⁷ tada bi se ona mogla smatrati direktnim predloškom za Grahorov plan; ako pak početak izgradnje pada u 1859.,²⁸ oblikovne sličnosti proizlazile bi iz stila toga doba i u tome slučaju Grahorovi bi planovi anticipirali

Zettlove. Koje su sličnosti tih dviju građevina? Tripartitnim rješenjem pročelja dvor u Plaškome kao da je isječak središnjega dijela pročelja rektorata, bez zabatnih krajeva zgrade na Kazališnom trgu. Tu sličnosti ne završavaju, povezuje ih i niz slijepih lukova pod vijencem pročelja. Za razliku od prozora rektorata, oni na dvoru predviđeni su s arhitravnim, a ne lučnim zaključenjem, što se može protumačiti i zadanošću prethodnom situacijom, jer, naravno, ovdje je riječ o preoblikovanju pročelja, a ne novogradnji. Na vrh zabata postavljen je zanimljiv motiv akroterija s nekom vrstom lukovićaste kupolice na vrhu s križem.²⁹ Na ovcu zabatnu površinu imale su doći episkopske insignije.³⁰ Ovo je rješenje pročelja osobito i po predviđenoj vijencu između dvaju katova na bočnim stranama, raščlanjeno nizom voluta. Takav je motiv dekorativnoga vijenca i u Zagrebu bio u to doba vrlo rijedak, gotovo nepoznat, osim pojave na kasnijoj, već spomenutoj Strossmayerovoj zgradi u Ilici 42, nastaloj dvije-tri godine kasnije.³¹ Zabat dvostrukoga prozora u središtu pročelja dodatni je zanimljiv motiv ponovno vrlo ran za tadašnju arhitekturu u Hrvatskoj, sa specifična dva akroterija na rubovima i jednim u sredini zabata, povezanih međusobno volutama. U osnovi, taj motiv, koji će postati vrlo uobičajenim u 60-im, pa i 70-im godinama 19. st., koliko je zasad poznato, ne možemo nigdje ranije susresti u arhitekturi u Hrvatskoj. Ponovno možemo povući paralele s Kleinom (zabati bočnih prozora u središnjem dijelu pročelja hotela „K caru austrijskom”,³² prva verzija pročelja za kuću Rosenfeld u Mesničkoj iz 1866.³³), pa i s Plochbergerom (zabat na erkeru kuće na rubu Tesline 5 i Gajeve 1 iz 1867.³⁴). Ispod doprozornika središnjega dijela prvoga kata „premješten” je motiv četverolista, postavljen iznad pilastara na prvoj varijanti pročelja. I konačno dolazimo do ulaznih vrata, kao i u prethodnom slučaju segmentno nadsvođenih i uklopljenih u pomalo neobičan, čak arhaican – klasicistički trokutni zabat s vratima na kojima susrećemo neogotičke motive. Središnja su polja na objema stranama vrata prekrivena nizom gustih slijepih neogotičkih arkada. Te su arkade svojim angliziranim formalnim oblicima tipičan predstavnik ranog *gothic-revivala* u Hrvatskoj i cijeloj srednjoj Europi.³⁵ Tako čisti neogotički formalni elementi, makar je riječ o jednome detalju kao što su krila vrata, srest ćemo dotad u nas na doista malenom broju mjesta, kao što su dodaci u zagrebačkoj katedrali na Alagovicevim 1835. i Haulikovim 1847. popravcima,³⁶ te na ranoj neogotičkoj zgradi u Vlaškoj 87 iz 1856.³⁷ Slično, mada jednostavnije, u neogotičkim će oblicima Grahor riješiti vrata na već nekoliko puta spomenutoj Kanoničkoj kuriji iz 1858. Druga je varijanta za pročelje dvora s kombinacijom motiva tako raznolikog podrijetla, od srednjovjekovnih, neoromaničkih slijepih arkada, preko neorenesansnih zabata srednjih dvaju prozora do neogotičkih vrata – tipičan primjer,

SL. 6. JANKO GRAHOR: KANONIČKA KURIJA, KAPTOL 12, ZAGREB, 1860.

FIG. 6 JANKO GRAHOR: PRELATES' RESIDENCE, KAPTOL 12, ZAGREB, 1860

SL. 7. FRANJO KLEIN: GRADSKA REALKA NA STROSSMAYEROVU ŠETALIŠTU, ZAGREB, 1864.

FIG. 7 FRANJO KLEIN: HIGH SCHOOL ON STROSSMAYER'S PROMENADE, ZAGREB, 1864

SL. 8. LUDWIG ZETTL: ZGRADA KRALJEVSKE ZEMALJSKE BOLNICE, DANAS REKTORATA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU, 1856.-1858.

FIG. 8 LUDWIG ZETTL: ROYAL HOSPITAL, NOWADAYS UNIVERSITY ADMINISTRATION BUILDING IN ZAGREB, 1856-1858

26 MARUŠEVSKI, 1993: 109. Susrećemo ih u raščlanjenijoj varijanti na sinagogi u Zagrebu, kao i na djelima niza drugih arhitekata - npr. kod nas u Trakošćanu ili, recimo, na kazalištu u Osijeku. Moglo bi se ustvrditi da su poligonalne fijalice vjerojatno najrašireniji i najznacajni oblik, svojevrsan simbol romantičke arhitekture.

27 MARUŠEVSKI, 1993: 109

28 KNEŽEVIĆ, 2000: 113

29 Sličan motiv nalazimo na kronološki gotovo sukladnoj zgradi (1850.-1870.) Stare vijecnice u Čakovcu na vrhovima polustupova na pročelju. *** 2000: 544

30 Ako se ne varam, te insignije više podsjećaju na one u Zapadnoj, a ne Istočnoj crkvi, no Grahor vjerojatno nije bio upućen u odijevanje pravoslavnih crkvenih velikodostojnika.

31 MARUŠEVSKI, 1993: 109

32 BEDENKO, 2000: 93

33 MARUŠEVSKI, 1993: 109

34 DOBRONIC, 1962: 29

35 MARUŠEVSKI, 1993: 108

36 HORVAT, 1960: 231

37 HORVAT, 1995: 334

gotovo klasičan u čitkosti, romantičarske mješavine stilova.

Pomna analiza pojedinih formalnih detalja ima cilj da na neki način potraži više mjesto za Janka Grahora unutar hrvatske arhitekture koji, iako prepoznat kao značajan i kvalitetan arhitekt, ostaje gotovo uvijek u većoj ili manjoj mjeri zasjenjen osobom Franje Kleina. Usporedba tih dviju varijanti za pročelje dvora u Plaškome pokazuje da je Grahor na njima anticipirao za godinu pa i više dana zbilžavanja u arhitekturi Zagreba, jednako tako anticipirajući i većinu elemenata koje ćemo susretati u Kleinovu stvaralaštvu prve polovice i sredine šezdesetih godina.

S oblikovne analize valja na kraju ponovno obratiti pozornost na povijesni kontekst i pokušati objasniti zašto do realizacije tih projekata nije došlo. Sasvim je sigurno da u obzir valja uzeti nekoliko bitnih čimbenika koji su onemogućili konačnu realizaciju planova. Pedesete godine jesu doba Bachova apsolutizma i gospodarske stagnacije Monarhije, uzrokovane strogim policijskim režimom te konstantnim unutrašnjim i vanjskopolitičkim sukobima. U takvim su se okolnostima teško mogla pronaći sredstva za Plaski. Drugi, možda još bitniji čimbenik bila je smrt episkopa Kaćanskoga 1859. – glavnoga inicijatora obnove objekta. Novi episkop Petar Jovanović – rodom Iločanin, dotadašnji mitropolit Srbije koji je istjeran sa svojega položaja nakon povratka kneza Miloša na vlast u tu zemlju – doživljavao je svoj novi položaj više kao izgnanstvo, a ne kao čast. Uglavnom je izbjivao iz Plaškoga, pa nije ni imao pretjeranog interesa da ulaže u obnovu dvora. Kako su godine prolazile, inicijativa iz 50-ih padala je u zaborav, a Grahorovi su planovi ostali zaboravljeni među spisima.

I na kraju valja obratiti pozornost na zanimljivu činjenicu koliko je uloga crkvenoga središta postavljala Plaski katkada u središte zbilžavanja u umjetnosti Hrvatske u 19. stoljeću, što jasno pokazuje prethodni primjer. Pomalo je smiješno i paradoksalno da se takav objekt, koji među prvima u Hrvatskoj direktno prenosi Forsterove oblikovne poučke, javlja u mjestu kao što je Plaski, s kojih 500 stanovnika, te koji se ni po čemu ne može usporediti sa Zagrebom. Taj nam primjer najjasnije pokazuje koliko je važnu ulogu imala episkopska stolica u prenošenju modernih težnji – i to ne samo, kao u ovom slučaju, u arhitekturi već općenito i u kulturi, načinu života i rada – u tu vrlo izoliranu i konzervativnu ruralnu sredinu. Možda su ipak od episkopije veću ulogu u presađivanju svih tada modernih tekovina odigrale krajiške vlasti (nije slučajno da su i Molve i Plaski na tlu Krajišne, kao što nije slučajno da Grahor dolazi u Zagreb upravo iz Krajiškoga građevnog ureda). Upravo stoga što se njima direktno upravljalo iz Beča, bilo je moguće iz središta Monarhije direktno u ruralne krajeve na granici vrlo rano prenijeti i novosti – jednako na polju arhitekture, kao i svih drugih polja ljudskoga stvaralaštva – a da se pritom zaobiđu središta kakvo je Zagreb, koja su čuvajući svoje autonomije, u većoj ili manjoj mjeri čuvala i konzervativne nazore.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BEDENKO, V. (2000.), *Franjo Klein i razvoj historičističke arhitekture u Zagrebu*, Historicismizam u Hrvatskoj, katalog izložbe, knjiga I.: 87-99, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb
2. CVITANOVIĆ, Đ. (1974.), *Parohijska crkva Sveta-ga Nikole u Karlovcu i njezin graditelj Josip Stiller*, Zbornik za likovne umjetnosti, 10., Matica srpska, Novi Sad
3. DOBRONIĆ, L. (1962.), *Zaboravljeni zagrebački graditelji*, Mala serija Muzeja grada Zagreba, IV., Zagreb
4. DOBRONIĆ, L. (1983.), *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*, Zagreb
5. DOBRONIĆ, L. (1996.), *Romantizam*, u: Enciklopedija hrvatske umjetnosti, II. [ur. DOMLIJAN, Ž.], Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”: 190-193, Zagreb
6. GRBIĆ, M. (1891.), *Karlovačko vladicanstvo*, Štamparija Karla Hauptfelda, Karlovac
7. HORVAT, A. (1960.), *Neogotički kolos - kipovi u Zagrebu 1847. i razmatranja o pojavi historicizma u Zagrebu*, Iz staroga i novog Zagreba II., Izdanja muzeja grada Zagreba III.: 225-238, Zagreb
8. HORVAT, A. (1995.), *Historicismizam*, u: Enciklopedija hrvatske umjetnosti, I. [ur. DOMLIJAN, Ž.], Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”: 334-336, Zagreb
9. KNEŽEVIĆ, S. (1996.) *Zagrebačka zelena potkova*, Školska knjiga, Zagreb
10. MAROEVIĆ, I. (1968.), *Graditeljska obitelj Grahor*, Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, knjiga XV., Zagreb
11. MARUŠEVSKI, O. (1993.), *Franjo Klein, graditelj sredine 19. stoljeća*, „Radovi instituta za povijest umjetnosti”, 17 (2): 107-123, Zagreb
12. MOACANIN, F., VALENTIĆ, M. (1981.), *Vojna Krajina u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb
13. RADEKA, M. (1975.), *Gornja Krajina ili Karlovačko vladicanstvo, Lika, Krbava, Gacka, Kapelsko, Kordun i Banija*, Savez udruženja pravoslavnih sveštenika SR Hrvatske, Zagreb
14. ŠIDAK, J., GROSS, M., KARAMAN, I., DRAGOVAN, Š. (1968.), *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914.*, Školska knjiga, Zagreb
15. WAGNER-RIEGER R. (1970.), *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*, Oesterreichischer Bundesverlag fuer Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien
16. *** (2000.), *Historicismizam u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb, fond br. 675., Pravoslavna gornjokarlovačka eparhija Plaski (PGEP)
2. Muzej Srpske pravoslavne crkve (SPC), ostavština dr.sc. Radoslava Grujica, Beograd
3. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (MKRH), Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- Sl. 1. Muzej SPC-e, zbirka razglednica
- Sl. 2., 3. Fototeka MKRH
- Sl. 4., 5. Muzej SPC-e, ostavština R. Grujica, dokumenti i arhivalije VII., br. 1218
- Sl. 6. MAROEVIĆ, 1968: 211
- Sl. 7. MARUŠEVSKI, 1993: 109
- Sl. 8. KNEŽEVIĆ, 1996: 19

SAŽETAK

SUMMARY

DRAWINGS BY JANKO NIKOLA GRAHOR
FOR REDESIGN OF THE EPISCOPAL PALACE FRONT IN PLAŠKI

Plaški acquired a more prominent position in the mountainous part of Croatia in the first half of the 18th century as the seat of the Orthodox church. Initially the palace and church were quite modest provisional timber structures built at the time of permanent conflicts between the Eastern Orthodox and the Catholic clergy over the issue of union with Rome. In the second half of the 1750's the construction of the large masonry episcopal church was undertaken whereas the palace was built in the early 1780's.

The Episcopal palace of the Upper Karlovac diocese in Plaški has hardly ever been of any interest to Croatian art historians. It has been primarily known as the work of the famous architect Josip Stiller from Karlovac, designer of the Orthodox church of St. Nicholas in Karlovac from the period of the emperor Joseph II. Stiller's church is a simple single-storey late Baroque and Classicist structure with its simple facades completely integrated into the architecture of public buildings of that time. The Upper Karlovac bishops soon found it inadequate to their position and authority and tried to render it more splendid by various additions. An attempt was also made to move the episcopal centre to Karlovac as an important political and economic center. This idea was encouraged by the episcopo Lukijan Mušicki in the 1830's and then by Eugen Jovanović in the next decade. However, it was not finally put into effect due to the fact that the palace in Karlovac was inherited by their relatives after their deaths.

This article focuses on the period following the final return of the residence to Plaški in 1854 when the Upper Karlovac episcopo Sergije Kačanski at-

tempted to make the palace more appropriate to his position by redesigning its facades and reorganizing its interior. Renovation drawings were made by Janko Nikola Grahor, one of the most prominent Zagreb-based architects of the period who was in 1857 employed in the Construction department of Krajina's General headquarters. These drawings may be considered as the earliest surviving work of the architect Janko Nikola Grahor. Moreover, his design solutions are some of the earliest architectural examples of romantic historicism in continental Croatia. Grahor offered two versions of the façade redesign which somehow encapsulated the essence of Croatian romantic architecture which was to prevail throughout the following decade not only in Grahor's work but also in the works of all other architects in Zagreb and Croatia, such as: Klein, Strohmayer, Plochberger etc.

The first version is based on the motif of Romantic oriental / gothic-styled octagonal pinnacles and stepped elevation of the central façade segment showing the influence of Forster's and Hansen's Viennese buildings, primarily the synagogue. A very similar mode of expression was applied the following year on the prelates' residence in Kaptol 12. Design comparisons may also be drawn with the Town Hall in Cakovec at that time or later Klein's structures such as the synagogue or High school on Strossmayer's promenade in Zagreb, both built during 1860's.

The second version features the central part of the façade rising triangularly above the sides. The main expressive elements are pilasters and blind semi-circular arches beneath the cornice. This ver-

sion is a clear example of Romantic mixture of styles: neo-Romanesque design details are combined with neo-Renaissance elements (fanlight of the big window in the central part of the front with acroteria and volutes), neo-Gothic elements (entry door articulation) and oriental elements (noticeable pilaster ends). This design version is closely akin to one of the biggest and most significant structures put up at that time in Croatia - the University Administration building in Zagreb as probably the earliest structure built in Rundbogen style in Zagreb. It was designed by the Viennese architect L. Zettl. At the time of Grahor's project the building was in its initial construction phase.

Finally, it should be mentioned that Janko Nikola Grahor's work was always overshadowed by the work of Franjo Klein. Redesign drawings of the palace front redesign in Plaški demonstrate, however, that Grahor had used many design elements, which were later taken over by Klein, very early in his architectural work.

The execution of the planned project failed for many reasons. The main one was certainly the lack of financial support in the period of economic stagnation of the Monarchy caused by the severe Bach's regime. Another reason was the death of the episcopo Kačanski who was one of the main renovation initiators. His successor Petar Jovanović occasionally stayed in Plaški for short periods and was not really interested in renovation projects. The palace retained its original Stiller's façade articulation until the early 1970's when it was demolished for unknown and obscure reasons. It was, however, considerably expanded between the two wars.

DRAGAN DAMJANOVIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

DRAGAN DAMJANOVIĆ rođen je 1978. godine u Osijeku. Završio je studij povijesti i povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Znanstveni je novak na Odsjeku za povijest umjetnosti istoga fakulteta na projektu kod doc. dr.sc. Zvonka Makovića. Glavni mu je interes vezan za arhitekturu XIX. i početka XX. stoljeća.

DRAGAN DAMJANOVIĆ, born 1978 in Osijek. He graduated in history and art history from the Faculty of Philosophy in Zagreb. He is currently a junior researcher at the Department of Art History of the same Faculty in the project run by Zvonko Maković, Ph.D., Assistant Professor. His main interest focuses on the 19th and early 20th century architecture.

